

ԿՈՏՐԱԾ ԳԴԱԼ

Մի օր առաւօտ վաղ զարթեցայ և ինձ, բաւական յաղթանդամ արարածիս, այնքան թեթեւ զգացի անկողնիս վրայ, որ տարակուսեցայ անձիս վրայ և կասկածեցայ, թէ մի գուցէ գիշերը փոխսընկած լինիմ։ Իսկոյն աչքերս դարձուցի սինեակիս անկիւնում կանգնեցրած հայելի փեղկերով պահարանին և դէմքս զննելուց յետոյ թէև անտեղի կարծիքս փարատեցաւ, բայց սիրտս կատարեալապէս չը հանգստացաւ, մի տեսակ չփոթուած թեան և ցնորքի մէջն էի։ Չը գիտեմ բնագոյմամբ թէ մի ուրիշ ոյժ ինձ վրայ վատ էր ներգործում և հոգիս ճնշում էր։ Ուղիղը չը կարողացայ դիտել, թէ ինչ եղանակ էր, որովհետև կիներս լուսամուտների թանձր վարագոյրները չէր բացել։ Սա էլ չուզեցի բանալ, այսինքն կիներս նեղանում է, չի սիրում առաւօտները ննջարանի վարագոյրները բաց անել, մինչև չորերս հազնուիլը, բայց ենթադրում էի, որ երկինքը ամպամած էր լինելու, քանի որ այդպիսի եղանակները միշտ վատ են ազդում ջղերիս վրայ։

Քովի սենեակից կնոջս խօսակցութեան ձայնը թէև լսում էի, բայց որքան ուշադրութիւնս լարեցի, չը կարողացայ ըմբռնել, թէ խօսակիցն ով էր։ Մի քանի անգամ հազացի, որ ձայնս լսէ, մօտս դայ, բայց այնքան տաք վիճաբանութեան մէջ էր, որ չը լսեց անգամ։ Մի քանի անգամ էլ ձայն տուի, կարծեմ բաւական բարձր, դարձեալ պատասխան տուող չեղաւ։ Նրբ անհամբեր ականջներս սրած սպասում էի կնոջս վերադարձին, կամ պատասխանին, լսեցի կնոջս խօսակցի հետևեալ խորհուրդը։

— Սաբէթ, ասում էր այդ ճիւղի աշակերտուհին իմ կնոջս, այս հինաից ութ-տասը գդալ թանի մէջ լից, վրան էլ մի բաժակ, եղկուսեղկ ջուր ամիր, մի կոտրած, ետ ընկած անպէտք գդալով լաւ սրիւր, մինչև որ հինաի բոլոր հատերը լուծուին ջրի մէջ։ Յետոյ գլուխդ լուան, բռնով հինաից վեր առ ցիխի

նման մագերիդ հետ գլուխդ ամեն կողմից ծեփիր, կապիր շորով, դիշերս մնայ մինչև լոյս: Առաւօտ վաղ ես կը դամ, բաղնիս կը գնանք, կը լողանանք, գլխիդ ցաւն էլ կանցնի, սպիտակած մագերիդ էլ կը սեւանայ, էլ չի թափուիլ, մորթդ կառողջանայ, քեզ էլ աւելի թարմ կզգաս:

Այս որ լսեցի, համբերութիւնս հատաւ, կրակ դարձայ ու գողացի:

— Սարէթ, Սարէթ, մի լսիլ այդ քաւթաւին, նախ բժշկարանը բեր ինձ կարդամ. եթէ վնասակար չէ, ... եթէ բժիշկն էլ խորհուրդ կը տայ, եթէ ուրիշներին՝ փորձողներին օգնել է, կը վկայեն, հարցնենք, իմանանք, այնժամանակ դու էլ կարող ես կատարել այդ պառաւի խորհուրդը:

— Ի՞նչ, «կոտրած-գդալ», ասաց խոժոռադէմ կինս ննջարան մտնելով, ինչ ես գլորւում ամեն մի ամանի մէջ ընկնում. թաթախում ամեն տեսակ լպրծուն կեղտերի մէջ, ճիւնայի-գդալ:

— Ի՞նչպէս թէ «հինայի-գդալ», «կոտրած-գդալ»:

— Ձայդ կտրիր, «կոտրած-գդալ», քեզ երբ հարց տան, այնժամանակ կարող ես խօսել, քու ինչ բանդ է իմ գործերին միջամտել, կնոջ գործերի խառնուել:

— Ինչպէս թէ՝ խառնուել...

— «Կոտրած գդալի» հետ խօսելու գլուխ չունիմ, ասաց և դուռը պինդ փակելով հեռացաւ սպառնալիքներ կարդալով, զնաց գտաւ դարձեալ իւր խօսակցին: Կարող էք երևակայել իմ դրութիւնս այդ ժամին: Շատ ու քիչ նախատական խօսքեր լսել էի կնոջիցս, (խօսքը մեր մէջ մնայ, շատ սխալուեցի սրա փայլով. մտնաւանդ ժառանգութիւններով. քթիցս բռնել է աւիծածը,) բայց արդէն չափն անցկացրեց վերջին արարքով... Հա, կարող էք երևակայել իմ դրութիւնը այդ րոպէին, իմ վիճակը, որ եօթը ըջալական ուսումնարան եմ փոխել՝ շատախօսութեան համար, ճեմարանի եօթը ուսուցիչների հետ կռուել, արտաքսուել եմ՝ այդ պակասութեան համար, համալսարանից կիսատ եմ վռնդուել՝ լեզուիս ծայրից, եօթը տարուայ մէջ եօթը քաղաքների հոգաբարձութեան հետ պայմանաւորուել, ուսուցիչ եմ մտել և եօթնից էլ, առանց վերջացնելու ուսումնական տարին ակամայ հեռացել եմ, մի խօսքով, կարճը վռնդել են ինձ ամեն տեղից: Այս բնութեան տէր մարդու հետ, այսպէս վարուել... Կատաղութիւնիցս քիչ էր մնում, որ վեր կենայի և

կնոջս մի լաւ թակէի, թէ կուզէ ինձ վայրենի անուանէին: Բայց, ինչպէս ասացի, սիրտ չունէի, մի անսովոր վիճակումն էի, տեղիցս շարժուել չէի ուզում: Քիչ լռելուց յետոյ համբերութիւնս սպառեց. կրկին ու կրկին անգամ նորից սկսեցի գոռալ կանչել:

— Սարէթ, այ Սարէթ, այ կնիկ, քեզ եմ ասում, մի լսի՛ր այդ ջաղուին, խնդրում եմ, ուշադրութիւն մի դարձնի՛ր այդ քաւթառի խօսքերին: Բժշկարանը բեր, կարդամ, մի բժշկին էլ հարցնեմ յետոյ կը վճռենք, թէ ինչ պիտի անես: Թող, հոգիդ սիրես, թող այդ պառաւի աջամական դեղերը և թրջունու նման մի ներկիլ ձեռքերդ ու զլուխդ: Սարէթ, ինձ լսի՛ր Սարէթ...

Կինս փոխանակ պատասխանելու, անտարբեր շարունակում էր իւր խօսակցութիւնը *դեղտուր* պառաւի հետ: Սիրտս ծակում էր, նամանաւանդ երբ օտարներէ, այն էլ մի քաւթառի ներկայութեամբ կինս ուշադրութիւն չէր դարձնում իմ խօսքերին, արհամարհում էր ինձ իւր անտարբերութեամբ: Մեր մէջ մի կերպ ամեն բան կարելի է տանել, բայց օտարի, անծանօթի մօտ արհամարհուել կնոջից... Չգերիս զիպաւ: Կրկին կանչեցի.— Սարէթ, Սարէթ:

Այս անգամ փոխանակ պատասխանի, կինս ներս մտաւ, վերմակս մի կողմ չպրտեց, երկու սրունքներս երեք մատի մէջ բռնելով, մի գդալի նման ինձ բարձրացրեց, տարաւ ե զլուխս անմիջապէս կոխեց հինաի տոպրակում: Փոքր ժամանակ գետի մէջ լողանալիս խորասուզուելու համար, ականջներումս, աչքերումս, քթիս ծակերում, բերանում ջուր չը լցուելու համար, մատներովս ինչպէս որ կապում էի այդ ծակերը, իսկոյն նոյն դիբբը բռնեցի, այսինքն երկու բթամատներովս երկու ականջներս ծածկեցի, երկու ցուցամատներովս երկու աչքերս բռնեցի, երկու միջամատներովս քթիս ծակերը սեղմեցի և երկու մատներմտերս բերանիս շարեցի և այդ դիբբով սպասեցի մինչև կնոջս բարկութեան աստիճաններէ իջնելը: Զարմանում եմ ինձ վրայ, թէ ինչպէս այդ բոբրոջման և իրաւանցման վայրկեանին չը չփոթուեցի, նոյն ակնթարթում այդ դիբբը միտքս ընկնելն ու գործադրելը բնագդաբար կատարեցի և պաշտպանուեցայ: Ուղիղ է ասած. թէ հարկը մարդուն ստիպում է գիտե՛ր անելու:

Կինս առանց խղճահարուելու, սովորական գդալի նման

ինձ վերցրեց, ուրեք տոպրակի մէջ: Ինձ շատ չը փոքրացնելու համար տոպրակ եմ ասում. բայց հաւատացէք, որ սովորական հինայի քսակ էր: Գլխիս, թևերիս ու կրծքիս մէջ լցուած հինայով դուրս հանելով տոպրակից, դատարկեց այդ անիծեա փոշին լականում, այսինքն թասում: Ութ-տաս անգամ մտայ և դուրս եկայ այդ քսակում, այսինքն կինս հինան ինձանով դատարկեց քսակից և ամեն անգամ կողերս այնպէս պինդ պինդ էր խփում թասի սուր սուր շրթներին, մազերիս, գնչիս, պնչիս, վզիս ու կրծքիս կպած հինան թասում թափոտալու համար, որ կողերս մի քանի տեղով վիրաւորուեց, կաշիս քերծուեց, ըսկսեց արիւնել... Մի տեսակ ջարդոտուեցայ, կոտորուեցի...

Ճար չունէի, եթէ էլի մի բան խօսէք, պէտք է էլ աւել ինձ տանջէր, այդ պատճառով տազ արի, սպասեցի վախճանին. Մի բան որ չէի կարողանում պարզել, մի բան որ մինչև այսրոպէին էլ ինձ համար մութն է, այն էր, թէ ինչպէս ինձ նման ահագին մարդուն այն թոյլ արարածը ըսի մատների մէջ խաղացնում էր դգալի նման և անդադար ծաղրելով կրկնում—ո՞րտեղից դուայ ես այս Վոտրած գգալը: Եթէ մի քիչ նախապաշարում ունենայի, կասէի, թէ կինս կախարդ է, կամ խօսակիրը՝ վհուկ. թէև կախարդութեան գոյութիւն չունենալուն կասկած չունիմ, միայն կինս էւր արարքով տարակուսանքներ բարձրացրեց իմ հոգու խորքերում և ես սկզբունքներին վրայ էլ այնքան մեծ հաւատք չունիմ: Թէ գիտութեան հետ ասեմ, գերբնական զօրութիւններ չը կան, հապա կինս ինչ է, թէ կնոջս արարքի վրայ հիմնուելով հաւատամ կախարդութեան, հապա գիտութեան ինչ պատասխան տամ: Տատանում եմ, այն էլ հաստատ է, քանի որ գիտութիւնն է քարոզում, այս էլ փաստ է, քանի որ ինքս փորձով տեսայ... մարդ մոլորում է: Բայց ես կարծում եմ այն էլ ճիշտ է, այս էլ իրաւացի... Գերբնականութիւն էլ կայ, բնական-գիտութիւններ էլ կան...:

Մի խօսքով, ես, ծնուած տաղանդս ու հանճարս, ես, գիտութեան և իմաստութեան հարազատ զաւակս, ես, հայրենիքիս համար փայլելի ամենալուսաւոր աստղս և ծննդավայրիս անփոխարինելի գարդս, դարձել էի այդ տկար, թուլակազմ էակի ձեռքում մի խաղալիք: Մի թոյլ, չնչին արարածի ձեռքում խաղալիք դառնալը, Վոտրած գգալի՝ նման գործածուելը, եթէ կախարդութիւն չէք համարում, հապա ինչպէս կարելի է անուանել:

Ձեք կարող երևակայել, թէ ինչ անտանելի դրութեան մէջն էի, չէի կարողանում շնչել անգամ, հինայի փոշին բերանս սւրբուեց և շնչիս հետ կուլ էր գնում։ Սարսափելի կերպով դանեցայ, քիչ էր մնում փսխելի, բայց իսկայն յիշեցի մի օգտակար բան և համբերեցի։ Ուղիղ որ նեղութեան մէջ մարդ անչափ սրամիտ է դառնում, յանկարծակի մտքեր է ծնում, բոլոր անցեալը մտաբերում է ակնթարթում։ Մի ժամանակ ուսուցչական ժողովում մարդակազմութեան վարժապետը ինձ նկատեց, թէ-արիւնս սովորական մարդկային արիւնից նուազ կարմիր է։ Ուզում էր ասել արիւնս ճերմակ է։ Պէտք է իմանաք, որ ես մարդակազմութեան, ընդհանրապէս բնագիտական առարկաների մէջ միշտ մրցանակներ եմ ստացել, բայց հնար չէի գտնում արիւնս ներկելու։ Իսկոյն ուղեղումս մի փոքր ծաղեցաւ, մի հարց բարձրացաւ — եթէ կարելի է թոքերում գտուել, մաքրուել, ինչի՞ չի կարելի ներկուել։ Արիւնը թոքերում գտուում է, մաքրուում է, թո՞ղ այնտեղ էլ հինայով ներկուի, ասացի մտքումս և սկսեցի աներկիւղ շնչել, ծծել օդը հինայի փոշիներով և բեռանումս թրջուած հինան էլ կուլ տալ, որպէսզի ստամոքսի կողմից էլ նպաստեմ արիւնիս գոյնին, որ ուրիշ անգամ մասնագէտները չը կարողանան այդ պակասութիւնս զգալ և նշուկատել։

Հինայի քսակը ելումուտ անելիս, մի կերպ էլի դիմանում էի, որովհետեւ բաց օդից անցնելիս, կարողանում էի մի կերպ շնչել։ Բայց երբ ինձ գլխիւայր թողեց թասի հինայի մէջ, ելկումեղէկ ջուրն ածեց գլխիս, շնչառութիւնս իսպառ կարուեց։ Իսկ երբ արագ արագ ինձ պտտեցեց թասի մէջ հինան սրելու համար, ուշքս անցաւ մարեցայ։ Դրանից յետոյ ինչ խաղ խաղաց կինս գլխիս, ինձ յայտնի չէ, բայց երբ սթափուեցայ, գլխից մինչև ծնկներս հինայի մէջ կոլուումած, ջարդուած, արիւնլուայ ընկած էի խոհանոցի ճենճոտ ամանների կողքին։ Լաւ էր, որ ռուս աղախինն էլ այնտեղ չէր, թէ չէ ողջ քաղաքում պատիւս գրօշի կը հասցնէր։ Իսկոյն գիշերնոցս գլխիս բաշեցի, փափուկներս հագայ վազեցի մեր տան կողքի բաղնիսը, ներս մտայ, բաղնիցս Միլիքեանց Անդրին էլ այնտեղ չէր և երբ չտապ չտապ նսմէր պահանջեցի, վերակացուն սովորական սառնութեամբ աթոռ առաջարկելով ասաց։

— Մի քիչ սպասեցէք, մինչև դուրս գան լողացողները։ Այն դրութեան մէջ ես ինչպէս կարող էի սպասել։ Մա-

նաւանդ որ աչքիս առաջ տեսայ երեք դատարկուած նոմէրներ, որոնք իմ բաղնիս մտնելու բողբոջին տուին ուրիշներէ: Մտառով ցոյց տալով այդ նոմէրները ասի բաղնիսպանին բարկացած.

— Դրանցից մէկը կարող էք ինձ տալ, իսկ նրանցից խընդրել, որ քիչ սպասեն: Իմ դրութիւնս տեսնում էք, չափաւորում եմ...

— «Կոտրած գդալ», ասաց ինձ ծաղրելով բաղնիսպանը դու ինչ իրաւունք ունիս մեր գործերին միջամտելու և թէլադրութիւններ անելու: Նոմէրները հերթով սպասողներին է, ոչ թէ «հինայի գդալին»: Ձեռ ուզում սպասել, հրամեցէք, կարող էք ետ դառնալ, ասաց նա էլ դնչով դուռը նշան տալով:

Ուզում էի պատասխանել, յանկարծ բոլոր ծառաները միասին փռնկտացին և սկսան բարձրաձայն ծիծաղել: Այնպէս բարկութիւնս բորբոքեցին, որ էլ չը կարողանայ ծալտուն հանել: Թողի և դուրս ելայ: Բարեբաղդաբար բաղնիսներն իրար մօտ են, իսկոյն մտայ ամենամօտ բաղնիսը և առանց ուշադրութիւն դարձնելու փողոցի լակոտների և բաղնիսի ծառաների հրճուցին, «կոտրած-գդալ», «հինայի-գդալ» աղաղակներին, առանձնացայ նոմէրում և լաւ լողացայ: Ոչ մի բողբոջ մտքիցս չէր հեռանում կնոջս արարքը, անդադար ականջումս դժգոհում էր լակոտների աղաղակը: Մէկ մէկ էլ մտածում էի, չը լինի, որ ես հաստատ կոտրած գդալ եմ: Բայց հայեացքս անձիս վրայ ուղղելով, հայելու մէջ ինձ զննելով, ինքս ինձ դիտելով համոզւում էի, որ ես ինքս եմ, ես «հինայի-գդալ» չեմ: Այնքան ներգործել էր իմ ջղերի և մտքի վրայ թէ կնոջս, թէ բաղնիսպանի, թէ փողոցի լակոտների խօսքերը, որ կասկածում էի նոյն իսկ աչքերիս վրայ, ուչքիս վրայ: Բայց շնչառութիւնս, խօսակցութիւնս և մտածմունքս ինձ համոզում էին, որ ես անգգայ «կոտրած-գդալ» չեմ, անպէտք չպրտուած փայտի կտոր չեմ, այլ ես մարդ եմ, ես բանական արարած եմ...

Բաղնիսից դուրս գալուց յետոյ մտածունքը ինձ արաւ, չէի իմանում, թէ ինչպէս տուն դառնայի, կնոջս երեսը ինչպէս մտիկ անէի, ինչպէս նորա հետ հաշտուէի, նորա հետ, որն իմ գլխին այս խայտառակութիւնը բերեց: Մտախօս քիչ առաջ գնալուց յետոյ, տեսայ մեր տան քահանայ Տէր-Նղիշէին, որ վրճում էր գործակալ Տէր-Խորէնի հետ: Մտածեցի մօտենալ տաներեցիս, յայտնել բոլոր անցքը և խնդրել, որ, որպէս հոգևոր հայր, զնայ ու խելքի բերէ ինձ հարս տուածին, յիշեցնէ.

կնոջս մեր սլակուած ժամանակ կայացած պայմանը, նահապետական դիրքը, որ նա է ինձ հնազանդութիւն, ոչ թէ ես նորան: Այս խոհերով տարուերուած նրանց մօտենալիս, խեցի Տէր-Նղիշի ձայնը, որ ասում էր.

— Տէրտէր, տուր ինձ երկու հարկւր ծուխ, էլ ոչինչ չեմ ուզում: Ես ծխի կարէք ունիմ, ինձ փող պէտք է: Ընտրիր ամենից աղքատ ընտանիքները և ինձ յանձնիր...

— Քաղաքի դիրքը ես չեմ կարող փոխել: Ինչպէս կառավարուել են մինչև հիմա, այնպէս էլ կը կառավարուեն մինչև իմ մահս, ասաց Տէր Խորէնը ծանրութեամբ:

— Ախար, այդ անխղճութիւն է, խեղճ ժողովրդին ոտնատակ էք տալիս: Ինչի հասարակութիւնը զրկում էք հոգեկան մխիթարութիւնից, պատասխանեց Տէր-Նղիշին:

— Նա բան չեմ կարող անել, դիրքը դրուած է, մեծաւորներից հաստատուած, նախորդներից սրբազործուած: Ժողովուրդն էլ այդպէս է պահանջում:

— Սուտ ես ասում, ասաց բորբոքուած Տէր Նղիշին, ժողովուրդը այդպէս բան երբէք չի կարող ցանկալ, իրաւունք էլ չունի մտածելու: Այդ մի քանի աղաների մտածմունքն էլ, որ ժողովրդի կամքը չի կարող դառնալ, ժողովի հրաւիրեցէք և մեծամասնութեան ձայնով վճռել տանք հարցը:

— Այդ իմ իշխանութիւնից բարձր է, կարող էք ղիմել բարձր իշխանութեան:

Տեսայ, որ խօսակիցները ինձ վրայ ուշադրութիւն չը դարձրին: Բարեկիս չը պատասխանելուց յետոյ, այնպէս էին վարուում, որ իբր թէ այնտեղ ներկայ չլինէի. ուստի գլուխս ցոյց տալու համար խօսքի մէջ մտայ և իմ համոզմունքս պարզապէս առաջադրեցի ասելով.

— Տէր հայր, դուք սխալուում էք, հայ եկեղեցու կարգերի և ծէսերի համաձայն պէտք է ամեն մի քահանայ իւր ծուխն ունենայ, ամեն ծխական իր որոշ և մշտնջենական քահանան: Այս աւտոդուլթիւնը անխախտ պահպանելը մեր բոլորիս նուիրական պարտականութիւնն է, իսկ դուք ցաւալի է, որ նոյն եկեղեցւոյ պաշտօնեայ էք, դուք ինքներդ ոտնատակ էք տալիս այդ հայրապետական կարգերը:

— Դու ի՞նչ, գու ո՞վ, մի «կոտրած գդալ», ասաց Տէր Խորէնը, դու արդեօք հասկանում ես, թէ բանը ինչումն է, որ այդպէս խոշոր խոշոր բրդում ես... Սա հասարակական գործ է,

քիմիական աղեր չէ, որ խառնափշտորես:

— Տէր հայր, զսպեցէք ձեզ...

— Այն մեզ, որ «կոտրած գդալները» պիտի սովորեցնեն մեր պարտականութիւնները: Ախար եթէ դու կարողանաս հասկանալ, ըմբռնել թէ՛ հարցը ինչ բանի վրայ է կայանում, ես հաւատացած եմ, որ երբէք այդպէս չես խօսիլ: 'Իու չես ըմբռնում թէ նրա հեռաւոր նպատակը որտեղ է և ծխերը բաժանելուց յետոյ դործը ուր կը հասնի: Այո, այսօր նա համաձայն է ունենալ երկու հարիւր ամենաղքատ ընտանիքներ իրեն յատուկ ծուխ, թողնելով հարուստները ուրիշներին. բայց էգուց հարուստ ծխերը նրանից դըդուած մի մի խնդրագիր կը տան թէմակալին, որ իրենք չեն ուզում իրենց ծխատէր այս ինչ քահանային, այլ ուզում են իրեն՝ Տէր Լիդչէին, կամ մի ուրիշին: Թէմակալը իրաւունք չունի ժողովրդին ասելու. — 'Իու եղիր սրան ծուխ, կամ նրան ծուխ, այլ ծուխը պէտք է իրեն համար ծխական քահանայ ընտրէ: Այդպիսով հարուստները, իւղալի օջախները կանցնին ճարպիկների ճանկը, իսկ տնանկները չունեւորները կը մնան առանց ծխականի, կամ այնպիսի ծխականներ կունենան, որոնց երեսը տարիներով հազիւ թէ տեսնեն:

— Այդ էլ ուղիղ է, ասացի Տէր-Խորէնին, դու էլ ճիշտ ես ասում: Բայց չէ՞ որ նրա ասածի մէջ էլ ճշմարտութիւն կայ:

— Է՛հ, ասաց Տէր խորէնը դէմքը թթուեցնելով և ուսերը շարժելով, միթէ կարելի է «կոտրած-գդալի» հետ խօսել և միտք փոխանակել. երբ ամեն մի կողմին էլ կարող է պատասխանել, թէ ճշմարիտ է քու ասածն էլ, ու հեռացաւ:

Ելի «կոտրած-գդալ». քիչ էր մնում խելագարուէի: Ախար ինչ են իմացել սրանք, ինչ է պատահել: Բայց արդէն Տէր Եղիշէն հեռացել էր, մինչ Տէր Խորէնը ինձ հասկացնում էր կօլէգի հեռաւոր նպատակները: Հետեցի, բայց հետքը կորցրի: Մոլորուած հրապարակի շուրջը ման էի գալիս, քայլերս տան կողմը չէի կարողանում ուղղել: Շարունակ գլխումս գամուած էր մեխի նման «կոտրած-գդալը», «հինայի գդալը» և բացատրել չէի կարողանում: Ծանօթներիս բարեկեցիկ անսիրտ պատասխանելով շարունակում էի քայլերս մեքենական շարժումներով:

'Իէմից դիմաւորեցին ընկերակիցներս, որոնք քսան քայլ հեռուից արդէն սկսեցին քրքջալ և ծիծաղել: Յայտնի բան է այդ ժպիտներն ու խնդումները ինձ համար էին, բայց արդէօք

սիրոյ, յարգանքի, թէ ծաղրի նշան էր, չէ կարելի բացատրել: Ինչպէս կարելի է մարդկանց հոգու խորքերը թափանցել, քըննել և զգալ նրանց վիճակը, երբ հոգին չի անդրադառնում հայելու նման դէմքի մէջ, կամ կուրծքը թափանցել չէ, որ զննես ներքին աշխարհը: Նթէ սիրտը թափանցել և տեսանելի լինէր, միթէ խորամիտ մարդիկ նրան էլ չը պիտի կարողանային չափել և կեղծել: Բայց քանի որ ինձ համար էին խնդում, ևս միշտ սովոր եմ այդպիսի ծիծաղները ինձ նպաստաւոր կերպով բացատրել, կարծել որ նրանք դէպ ինձ ունեցած բարեսիրտ յարգանքն էին արտայայտում որոշ գուտըթուութիւններով: Տաաը քայլ հեռաւորութիւնից արդէն բարեկեցութիւնները տեղացիներն և ես շփութուած չէի իմանում դէմքս, հայեացքս որ մէկի կողմը դարձնեմ, որին յայտնել ջերմ զգացումներս:

—Քէֆդ, հմիւր, որտեղ էիր, ինչի՞ չես երեւում, ինչի՞ տըխուր ես, ամեն բերան մի հարց էր տալիս, առանց իմ հոգեկան վիճակի մասին տեղեկութիւն ունենալու: Ես լուռ մօտեցայ, ձեռքերը սեղմեցի և դարձայ նրանց հետ ճեմելու, վրդովմունքս և վիշտս ցրուելու յոյսով: Ընդհատուած խօսակցութեան կարուած թելի ծայրը ձեռքից բաց չը թողնելով, Մարգարեանը շարունակեց.

—Շատ էլ մեր պապերը այս ու այն դիրքը դրել են, կարգը սահմանել են և դարբերով կուրութեամբ հետեւել են: Ասացէք խնդրեմ, կարգը պապերն են դրել, թէ մի ուրիշ գերբնական զօրութեամբ է կազմուել: Ղրուած կարգը հասարակութեան շահի, թէ միասին համար են սահմանել: Հնդումներ պապերը իրենց շահերի համաձայն, սյուլէս բարոք են համարել և տնօրինել: Իսկ ներկայիս պահանջների համաձայն, քանի որ հինը վնասակար է, միթէ՞ մենք մեր պապերի նման իրաւունք չունենք կարգերը փոփոխել մեր կարիքների և պահանջների համեմատ:

—Կարծիք չը կայ, պատասխանեց նրա ընդդիմախօս Մելիք—Ջողախանցը, որ կարգերը մարդիկ են սահմանել հասարակութեան բարու համար: Բայց ներկայիս կարգերը փոփոխելու կարիքը դեռ չէ զգացւում և մի օրէնք որ սահմանուած է միլիոնաւոր ժողովրդի համար, այդ օրէնքը չի կարելի փոփոխութեան ենթարկել մի քանի անհատների հայեցողութեան համեմատ: Մանաւանդ որ չի այդպիսի փոփոխութիւն կարող է առիթ դառնալ աւելի արմատական փոփոխութիւնների, որով

բոլորովին կարող է կործանուել այն շէնքը, որը քանդելով վերաշինելու միջոց, կարողութիւն—հնարաւորութիւն չունենք ներկայումս:

—Բայց եթէ այդ շէնքը թողնենք իւր խարխուլ վիճակի մէջ, նա յանկարծ այնպէս փուլ կը գայ, որ բոլոր ապրողները մէջը կը կործանուին: Այս բանը աչքի առաջ ունենալով, ինչի՞ թողնենք, որ այդ աւերակներում մարդիկ ապրեն միշտ փրատակների տակ մնալու սոսկումով... Մենք մեր ամբողջ կեանքը դառնացնենք աւերակների մէջ, զրկուենք յառաջադիմական քայլերից և սոսկանք վիճակներիցս, թէ ինչ է, գուցէ չը կարողացանք վերանորոգել մեր ժառանգական սովորութիւններից ոչինչ չէք պահել կեանքի շրջանում:

—Եւ, զահլա տարաք ձեր պահպանողական և արմատական փիլիսոփայութիւններով, վրայ բերեց Նահ-Բուդադեանցը: Տէր Խորէնի և Տէր Նղիշէի հացի խնդիրը զբաղեցրել է բոլորիդ: Ուրիշ ցաւ չունիք, ինչ է, որ այդպիսի մի փոքր խնդրի առթով ամբողջ ժամեր դդում էք չինել մեր գլուխները: Նրկուան էլ ժողովրդին մաշկելու հնար են մտածում, երկուսի էլ աչքը ուղղուած են մեր կաթին ու բրդին:

—Ամերիկան գտա՞ր, էլի, տասց Մարգարեանը. Հարցը չարիքի փոքրագոյն ընտրելն ու ժողովրդի շահերի նպաստող կողմն անցնելն է: Տէր-Նղիշէն մտածում է հովի նման ժողովրդին հօտի վերածել, բաժան-բաժան անել ժեզվիտի նման էլ իւրացրած ոչխարի կաթն ու բուրդը արկւնի հետ թծել: Այն ինչ Տէր Խորէնի սխառեմով կղերի գերիշխանութիւնը ժողովրդի վրայ մասամբ չէզոքանում է, հասարակութիւնը աւելի սառնասիրտ հայեացք է ուղղում հոգևորականութեան ծիսակատարութեան վրայ, ընտելութիւնը թուլանում է, մտերմութիւնը դադարում և ժողովուրդը քննդատում է այն պատգամները, որոնց հպատակում էր մի ժամանակ ամենայն սրբութեամբ և հեզութեամբ: Ահա թէ ինչի երիտասարդութիւնը պէտք է Տէր Խորէնին աջակցի, այնպէս չէ, հարցն ինչ ուղղեց Մարգարեանը ժպտերես:

Ճշմարիտն ասած ես չփոթուեցի: Նրկու սրի մէջն էի, երկու կողմից ոչ մէկի հետ ընդհարուել երբէք չէի ցանկալու: Ուստի դանդաղ մտածումներով ասացի:

—Գիտէ՞ք, պարոններ, ինչ կայ, սա մի հարց է, որ շատ լրջութեամբ պէտք է քննադատել և ապա լուծել: Պիտի ասեմ,

որ իմ կարծիքս նրանց համար մեծ նշանակութիւն ունէր, դիրքըս պահպանելու համար պէտք էր հեռատես լինել:

— Այստեղ, պարոններ, շարունակեցի, կարծիքի խնդիր չը կայ, այստեղ սկզբունքի հարց կայ և ազնիւ մարդու համար ամենից գլխաւորն սկզբունքն է: Ուստի ապագայ յոյսից աւելի պէտք է գերադասել այժմուէթիւնը: Ասլադայի ինչոր աղօտ յոյսի նշոյլի համար պէտք չէ այսօր կեանքերս խաւարեցնենք վտանգալի աւերակներում օրերս մթնացնելով և յաւիտենակա՜նապէս կործանուելու, կլանուելու վտանգին մատնել մեր կեանքը, գոյութիւնը և սերունդը: Նոյնպէս անբարեխղճութիւն է մեր ներկայ վայելքների համար, առանց դրական փաստ ձեռքերումս ունենալու, ուրիշների յուսացած աղօտ ապագայ դամպարը հանգցնել: Իմ կարծիքս այն է, որ մենք կարող ենք մեր աւերակների մօտ վրաններ խփել, ապրել, նրանց շուրջը քաղաքակրթական ապարանքների հիմքերը գցել, որմերը, կամարները հիւսել, կապել: Իսկ մեր հակառակորդները ողբալով իրենց կործանուած փառքը, ներբողելով անցեալը, կապասեն իրենց գուշակած դամպարի լոյսի յայտնելուն: Մենք կարող ենք մեր գործն առաջ վարել մեր համոզումների համաձայն և բարեկամ մնալ թէ Տէր Խորէնին, թէ տէր Եղիշին: Այս ընթացքով, թէ կը վայելենք քաղաքակրթութեան բարիքները, թէ կը կռուենք առաջադիմական բանակի հակառակորդների հետ մեր խղճի թերադրման համաձայն և թէ չենք արագացնիլ այն փլատակի անկումը, որը վերականգնելու յոյս ունին շատերը, որտեղից ծագելիք արեւը կարող է գուցէ ապագայում նպաստել և մեր պրօպագանդային...

— «Կոտրած-գզալ»: ասաց դէմքը ծամածռելով Մարգարեանը: Յիմարը ես եմ, որ լսում եմ սրա դատարկաբանութիւնները: Մի մարդ որ պատրաստ է ամեն ըոպէ կշեռքի ծանրը, թաթը թռչելու, միթէ կարելի է նրանից համոզմունք գոյացնել:

— Իրար համոզումը չը յարգելու իրաւունք չունինք, ասացի յուզուած, հայհոյանքով չես կարող բռնաբարել իմ համոզմունքս:

— Համոզումները ես էլ եմ յարգում, բայց ոչ թէ «հինալի—գզալի» բարբաջանքները, որը կողմերին հաճոյանալու համար պատրաստ է ամեն գոյնից խառնուրդ շապիկ հագնելու:

— Չափաւորիր հայհոյանքներդ...

— Լաւ, լաւ, դադարեցիր, միջամտեցին ամեն կողմից և ես միքանի րոպէից յետոյ, նրանից բաժանուած, զբօսնում էի ծովափում: Աչքերիս թւում էր, թէ ամբողջ աշխարհ այլակերպուել էր, ամեն բան տարբեր գոյներով էր ներգործում ջրերիս վրայ: Մինչև անգամ մարդկանց յարաբերութիւնների մէջ ահաւոր փոփոխութիւններէի նկատում: «Կոտրած—գդալը» աչքիս առաջից չէր հեռանում, մտապատկերներումս «կոտրած—գդալներ», «հինայոտ գդալներ» էին դիզուած, ականջիս թաղանթին անդադար բախում էր «կոտրած—գդալ», «հինայի—գդալ» խօսքերը ճակատիս դրօշմողների արտասանութեամբ և առեղանութեամբ: Միտքս ուր չէր թռչում, ինչեր չէի երևակայում: Կասկածում էի, որ այն հինա բերող ջաղու—քաւթաւը կախարդել էր ինձ: Ո՞վ կարող էր դուշակել, թէ ի՞նչ հեռավոր նպատակով: Ո՞վ է իմանում, թէ ի՞նչ թալիսմա էր բերել այն աջամական հինայի հետ մեր տուն: Հինայի փոշին մեր տունը սփռելուց յետոյ, կարծես ինձ կախարդական շապիկ հագցրին և ամեն պատահողի աչքում ես թւում եմ, նմանւում եմ «կոտրած—գդալ», «հինայի—գդալի»: Կարծես իմ աչքումս անգամ ընկաւ, (խօսքը մեր մէջը, առաջ էլ վրաս լաւ համարում չունէի) և ամաչում եմ, որ սկզբունքների հակառակ կախարդութեան գոյութեան մասին համոզումներս արմատներ են գցում սրտիս ջրերի մէջ: Աչքովս անձս զննելով, ինքս ինձ եմ տեսնում, բայց օտարների աչքում այս ահագին իրանս մի կոտրած—գդալ է երևում: Կատարեալ թալիսմա էր այն անիծուած հինան, իսկ պառաւը ձգում նստած կախարդ, որն օձը ձեռին մօրակ չինած ինձ հալածում է:

Գնացի նահանգապետի այգին և առանց տատանուելու մըտայ ակմբանոցի ընթերցարանը աչքից անցկացնելու, որպէսզի դառն մտածութիւններս ցրուեմ, կարդալու բոլորովին հաւաստի չունէի, սկսեցի պատկերազարդ հանդեսները թերթել: Զարմանալի է աշխարհը, միջնադարեան աղճատութիւնները, անհամաչափ անճոռնիւթիւնները նորից ասպարէզ են եկել և գեղարուեստը, համաշխարհային սքանչելիները, նրբակազմ ձեռակերտները, ակնապարար վայելչաձև նկարները բացակայում են ամեն թերթից և հրէշաւոր պոչերով ու պոզերով խզմզուածքները տեղ են գրաւել: Դարձրի թերթերը գրաւիչ մի պատկեր գտնելու յոյսով, բայց զուր, չինական, ժաբոնական ծամածռութիւնների նման խազմզոցներ էին իրար հետևում, բուդայական,

մանդարինական այլանդակութիւններ էին միմեանց յաջորդումս՝ Զը կարողացայ զգացումներս դապել, ասացի՝ գրասեղանը շրջապատողներին.

— Կլուքի վարչութիւնը միթէ գտած փողեր շատ ունի, որ այս այլակերպ հրէշական նկարների վրայ ահագին ծախսեր է անում և ընթերցողների, յաճախորդների ճաշակն է բթացնում:

— Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ այլանդակութիւնների մասին է ձեր խօսքը, միջամտեց գրադարանապետը, որ զրքեր էր բաժանում ակմբանոցի յաճախորդներին և պարտաւոր էր նկատողութիւնները յատուկ մատենանում արձանագրելու: Դէմքս ծամածռելով հանդէսների թերթերը շրտեցի և պատկերները ուղղեցի աչքերը ինչ վրայ յառողներին: Ամենքը հետաքրքրական լուրջ դէմք ընդունեցին և զարմացական հայեացք ուղղեցին դէպ ինչ: Իսկ կլուքի վարիչներից մէկն ասաց.

— Էկոտրած—գդալը՝ միթէ կարող է դատել դեկադենտական նկարները: Քո տեղը հինայի թասն է, գնահ, զլորուիր և ինչքան ուզենաս դէլին տուր:

— Պարոն..., պարոն... պարոն... մի քանի անգամ ընդհատեցի, բայց ո՞վ է լսողը: Վերջապէս գոռացի, — պարոն, դուք չափն անցրիք...

— Դուք չափն անցրիք, ասաց հեգնաբար և յարեց, լսողներս իսկոյն հեռանաք, եթէ չէք ուզում, որ ձեզ դուրս չպրտեն ընթերցարանից, ճիշտայի—գդալ:

— Դուք... դուք... լեզուս էլ բռնուեց:

— Սա օրապահ վարիչ եմ այստեղ, ձեզ էլ հրամայում եմ, որ դուրս գաք, Էկոտրած—գդալ, հակառակ սպասաւորները դուրս կը չպրտեն:

Էլ ճար չը կար, թէև դուրս եկայ, բայց չը կոտորուեցի, դռնից նրան վերադարձրի արժանաւոր պատասխանը.

— Դուք բռնակալ էք, ես արհամարում եմ ձեր հրամանը: Դուք խեղդում էք անհատի ձայնը, ստորաբար կեղտոտ անուններ էք կնքում...

— Կորիւր, ճիշտայի—գդալ, քո տեղը...

Միւսը չը կարողացայ իմանալ, իսկ դուք կարող էք ըմբռնել, թէ ինչ կարող էր լինել: Ինչ էլ որ լինի հոգս չէ, այնպիսի բուրժուայի կարծիքը ո՞վ է բանի տեղ դնում, թէև քիչ առաջ դէմոկրատ վարժապետներն էլ այդ բառերը չպրտեցին երեսիս: Ասենք վարժապետներն էլ մի դատ. չեն, բայց բանը

ներանումն է, որ ամենքը միաբերան ինձ «հինայի—գդար և «կոտրած—գդար» են կանչում: Թէն ուզում եմ արհամարել բոլորին, բայց այդ բառերը ծակում են ականջներս, որտեղից սնդիկի նման լցուել են սրտիս խորշերը և այնքան են այնտեղ կուտակուել, ծանրացել, որ զայրութիցս քիչ է մնում ճաքեմ:

Անզգայաբար առաջ գնալով հասել էի բնակարանիս դռանը ուշքս, միտքս բոլորովին ցրուած: Նրբ սենեակներից լսեցի կնոջս որոտման աղմուկը, իսկոյն շանթահարուածի նման սթափուեցի: Բնակարանս շուր եկաւ գլխիս, կարծես մի դոյլ սառը ջուր ածեցին վրաս: Սիրտ չարի կնոջս դիմաւորելու, առանց շուկ բարձրացնելու դուրս եկայ թափառումներս շարունակելու: Սրտադող տուաջ էի գնում մայթերից ամեն շուր, ամեն ականակ, ամեն հեգնանք և ծիծաղ թւում էր թէ ինձ էին ուղղուած: Ոչ միայն փողոցային լամպիկները, կառքերի դղրդոցը տրամուլայի ճրճուցը, ջամին՝ խազրին անգամ «կոտրած—գդար», էին սուլում եմ ականջիս: Գուցէ կասկածիք, բայց հաւատացնում եմ, որ ականջներում բախուած ամեն մի ձայն «հինայի—գդար» էր հնչում: Ծովափից աննպատակ քայլերս մղեցի առաջ, մեքենաբար երկրորդ անգամ անցայ նահանգապետի այգուց, բարձրացայ մթերանոցների մօտս: Իշայ պարապետ, չըջան տուի, գնացի Մալականի այգին և էլ չեմ յիշում որ փողոցները: Թուլութիւն եկաւ վրաս, ստամոքս բողոք էր բարձրացրել սրունքներիս դէմ, քաղցը քայլերս ուղղեց դէպի աժանագին—ճաշարան:

Մտայ սրահը, ուր ահաւոր բազմութիւնը որկորի սպասին էր ծառայում: Կարծես թէ տօն լինէր, բանուոր, գործաւոր, մեքենավար իրաւքով բոլորուած, կարծես միմեանց հետ գրագ մտած, աշխատում էին ստամոքսները բռնաւորելու համար իրար դէմ մրցել: Մէկը կերած ձկն խորովածը ուզում էր գինիով լողացնել, երկրորդը կովի բիւֆշտէքսը գարեջրով յագեցնել, երրորդը խորոված գառը օղիով կենդանացնել և ամենքն էլ ագահաբար կանխէ էին կլանում, որ կլանած և ստամոքսներում գետեղած բուսակեր կենդանիները առատ արած են ու որոճան: Այս մրցումը իմ էլ անկուշտ ստամոքս գրգռեց, (պէտք է խոստովանուեմ, որ ախորժակի կողմից իսկապէս տէրտէրացու եմ), ես էլ անդաւորեցի մի անկիւնում, պահանջներս կուտակեցի սպասաւորի ականջում: Որը աջալրջութեամբ ընդունեց և սրամիտ քայլուացքով սլացաւ իւր գործին:

Սովորաբար ճաշելիս թէև ամբողջ աշխարհ մոռանում, մարտնչումն առամենքովս խորակների հետ, խոհարարի պակասորդը լրացնում եմ ջարդ ու փշուր անելով միս, ջիդ, ոսկոր, ամեն բան և միայն անձնատուր եմ լինում խաղողի հիւթին, որը նուաճում է ինձ, բայց այդ ճաշի սեղան նստելուց յետոյ, երբէք աչքիս առաջից չանհետացաւ այն անիծեալ կախարդական «կոտորած—գդալը»։ Կարծես ճակատիս մէջտեղը մխուած լինէր գդալի պոչը և քիթս հովանաւորում ձուածն չըջով։ Ուտում էի, առամենքս երբէք չէին դադարում, բայց անընդհատ պարտաւորուած էի հայացքս կերակուրից դարձնել քթիս վրայ կախուած գդալին և զննել ամբողջ անձս սրտիս խորքից հաւաքանքներ արձակելով։ Այնպէս էի խրուել այս մտքերի մէջ, որ երբեմն երբեմն ամբողջ մարմինս «կոտորած—գդալի» ձևով էր երևում աչքերիս թէև բանականութիւնս չուզէր լիքներս, լսելիքս փարատելու էին ձգտում այս կասկածներս, բայց սրտիս խորքերից իսպառ չէր անհետանում այդ սոսկալի չփոթութիւնը։ Վիշտս թմրեցնելու, սև մտքերս ցրուելու նպատակով, բաժակի գինին անվերջ մեծ հաճողով տեղափոխում էի ստամոքսս։ Թէ ինչքան տևեց նախաճաշ և որքան լքցրի ամբարս չգիտեմ, միայն թէ յիշում եմ, որ իրար ետևից նոր յաճախորդներ էին մտնում ճաշարան, կշտացածները դուրս էին գնում։

Խօսակցութիւններից բան չեմ յիշում, միայն նկատեցի, որ դէմս նստած մի հաստափոր պարոն շատ հետամուտ է սառը զարեջրին։ Նրա առաջ շէշերը սեղանի վրայ այնքան խիտ էին շարուած, որ չէի կարողանում ազատ գիտել այդ թանձր մարմնի շարժումները։ Յաւեցայ խղճալու վրայ, որը խոզի նման մարմինը զարու հիւթով պարարտացնելու էր ձգտում։ Կարծես թէ այդ մսի բլուրից երշիկ ու ապուխտ էին պատրաստելու։ Գիտէք, որ լուել չէի կարող, մանաւանդ պարագային, ուստի անծանօթին մի բաժակ կարմիր կախէթի գինի առաջարկեցի ու ասացի։

— Պարոն, ներեցէ՛ք նկատողութեանս, թողել էք մարդավայել ազնիւ գինին, ստամոքսներիդ բեռնաւորում էք խոզի ըմպելիքով։

— «Կոտորած—գդալ», ճչաց վրաս և մի շիշ հասցրեց ուղղակի ճակատիս։

— Դուրս տարէ՛ք այս «հինայի—գդալը», տարէ՛ք խոհանոց

և կեղտոտ ամանների ջրով մի լաւ լուացէք, շաբունակեց հա-
կառակորդս բորբոքուած:

Ճակատիս վերքը, հոսող արիւնս, կսկիծը այնքան չը վըր-
դովեցին հոգիս, որքան թունաւորեց սիրտս նրա արտասանած
«կոտրած—գդալ» երկու խօսքը: Բարկութիւնիցս աչքերս մըթ-
նեց և լեզուս կարկամեց:

‘Իճըս, տարէք խոհանոց այդ «հինայի—գդալը», գոռաց
բիւֆէտի կառավարիչը, տարէք, գլխին սառը ջուր ածեցէք,
զուցէ խելոքանայ: Գլխներիս փորձանք դարձաւ այդ «կոտրած—
գդալը», կարող է ոստիկանութիւնը ներս մտնել, մեզ տուգա-
նել, հիւրերիս դադաստանի մատնել:

—Սառը ջուր ախոս է, լուացուած ամանների ճենճոտ
ջուրն էլ շատ է այդ «կոտրած—գդալին», գոռաց դարձեալ
հաստափոր հակառակորդս, մի քանի հայոյանքների յաւե-
լուածով:

Նս սրբիչով զլուխս ըռնած դուրս եկայ երկու լակոտնե-
րի ընկերակցութեամբ, որոնք իբր թեքս էին մտել: Անմիջա-
պէս զլխիս սառը ջուր ածեցին, սառուցի կտորներ դրին: Բայց
այնքան մեծ էր վերքս, այնպէս հոսում էր արիւնս, որ պար-
տաւորուած վազ տուին, բժիշկ հրաւիրեցին: Ուշքս անցաւ
..... Սթափուելիս ինձ գտայ հիւանդանոցում, վիրաբոյժի և
խնամատար քոյրի հսկողութեան յանձնուած: Արդէն ճրագները
վառուած էր, ինքս էլ մահճակալի վրայ գետնորդուած: Արիւնիս
հոսանքը դադարել էր, վերքս կապուած, թէև ուժասպառ էի ե-
ղել, բայց ցանկալի չէր հիւանդանոցում դիչերել, կնոջս թողնել
տարակուսանքների մէջ.... Մանաւանդ զրկուել կնոջս պատ-
րաստած կարկանդակից....:

—Խնդրում եմ ինձ մի բաժակ սառը ջուր տուէք, ասա-
ցի խօսքս խնամատար քրոջն ուղղելով, որ կանգնած էր դիմա-
յրն աչքերը վրաս յառած, ծարաւ պապակել և շրթունքներս
իրար է կպել:

..Բժիշկն արգելած է, պատասխանեց նա արձանի նման
առանց տեղից շարժուելու:

—Բայց խեղդում եմ, կոկորդս չորացել է, թքեմ ես դը-
րանց գիտութեան վրայ ջուրը ինձ չի կարող մնասել: Նս ջրով
սնուած մարդ եմ: Այդ գիտնականներն իրենց գիտութեամբ
արդէն աչքիցս ընկան:

—Ի ուր դատելու և զրաքանելու իրաւունք չունիք, ա-

ասաց միւս կողմից վերաբոյժը. մանաւանդ գիտութեան դէմ զառանցելու: Այստեղ բժիշկի պատուէրի հակառակ անկարելի է վարուել: Յամբերեցէք, որ շուտով անցկացնէք ճգնաժամը:

— Ինչպէս թէ դատելու իրաւունք չունիմ, ինձ ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ ճգնաժամ է:

— Լաւ, Լաւ, լռեցէք, հանգիստ պառկեցէք, յետոյ, լաւանալուց յետոյ կարող էք վիճել:

— Ո՛չ կը լռեմ, ո՛չ էլ կը պառկեմ, ասացի խրտիւռուստած խնամատար քրոջ գեղցողական պատասխանեց յետոյ: Մի ջուր տուէք, ծաղաւս յագեցնեմ, կազդուրուեմ, գնամ տուն: Կի՛նս այժմ մտատանջութեան մէջ կ'ի՛նի:

— Լսի՛ր, հանգարտուի՛ր, համբերի՛ր: Կնոջ մասին մտածողը ճաշարանում այնքան չէր լակիլ և այսպիսի խայտառակութեամբ հիւանդանոց չէր մտնի: Քո մասին այժմ տնօրէնութիւն կարող է անել միայն բժիշկը, ասաց վերաբոյժը չի՛նովնիկական տոնով:

Սրա խոսքերից սոսկացի, կարծեցի թէ ոստիկանութիւնը ինձ կ'ալանաւորած և հիւանդանոց է ուղարկած մինչև ապաքինելու: Մի սառն քրտինք վրաս թափեց այս միտքը և ես բորբոքուած ասի.

— Բռնութիւն է, ի՞նչ է: Պէտք չէ ո՛չ ձեր օգնութիւնը, ո՛չ էլ ձեր խստութիւնները:

— Լռի՛ր, «կոտորած — գդալ», ի՞նչ ես խառնում քեզ չը վերաբերուող հարցերում:

— Ինչպէս թէ ինձ չը վերաբերուող...

— «Հինայի — գդալ», լռի՛ր, բանակուի՛ւր աւելի կարող է ք» վիճակը ծանրացնել:

— Շնորհակալ եմ ձեր վարմունքից, մարդու բանտարկում էք, նախատում էք և ապա ստիպում, որ լռի: Ձեմ լռի, տուէք շորերս, ես գնամ, ասացի ու գլուխս բարձրացրի վերմակի վերայից:

— Ա՛յ «կոտորած գդալ», հանգիստ պառկիր, թէ չէ, կը հրամայեմ, քեզ խելագարի շապիկ կը հագցնեն, այնպէս կը կապտեն, որ ոչ միայն անդամներդ, այլ լեզուդ էլ չարժեքու կարողութիւնից կը զրկուես, ասաց զայրացած վերաբոյժը:

— Ուրեմն սա ոչ թէ մարդասիրական, այլ, բռնակալական հիմնարկութիւն է... Ես բանտումն եմ... ձգմարիտը վերաբոյժի սպառնալիքն այնքան ազդեց, որ նստելու, խօսելու

հնար չունէի: Բայց ծարաւը, պապական այնքան չէր ճնշում, որքան տանջում էր վերաբոյժի նախատինքները, «կոտրած—գդալ», հինայի—գդալ», այն էլ խնամատար քրոջ ներկայութեամբ: Աչքերս էլ պինդ խփեցի, որ այդ դահիճ վերաբոյժի երեսը չը տեսնեմ, բայց անհնար էր հանգստանալ, Մտապատկերներուս խռնուել էին կինս, բաղնիսպանը, Տէր Խորէնը, փողոցի ստահակները, Մարգարեանը, ակմբանոցի վերատեսուչը, ճաշարանի կառավարիչը, գարեջրի հաստափոր սիրահարը, լաւէյները, վիրաբոյժը, խնամատար քոյրը. անցորդները և կառապանները ձեռքերին բռնած կոտրած-գդալներ ինձ հալածում էին և ամեն կողմից կրկնում—«հինայի գդալ», «կոտրած գդալ»: Այդ գդալների հալածանքից ուր որ փախչում էի, որքան որ թափառում էի, որ անկիւնը առանձնութեան քաշում էի, կտմ մտնում էի խռնուած ամբոխի շրջանը, ազատուելու հնար չէի գտնում: Պատահող փողոցային ստահակը, շրջաններից դուրս դնուած սրիկան, անգործ ու հարբած բանւորը, մշակն ու մուրացկանը, խանութի աշկերտն ու ոստիկանը բոլորը միաբերան ծիծաղում, «հինայի գդալ» էին կրկնում և ամեն մէկը օդի մէջ ծածանում էր ձեռքին բռնած «կոտրած-գդալը»: Այս երազներով որքան եմ տառապել չեմ յիշում, հիւանդանոցի մէջ որքան եմ մնացել չը գիտեմ, միայն առողջանալուց յետոյ էլ թէ բժիշկը, թէ վիրաբոյժը, թէ խնամատար քոյրը, երբ երեսիս էին նայում և ժպտում, կարծես թէ լսում էի նրանց մրմնջած «կոտրած գդալը»:

Ինչպէս ինձ պատմեցին, հիւանդութեանս ճգնաժամերին կինս յաճախ այցելել է հիւանդանոց, այնպէս վշտանում և լալիս է եղել, որ յաճախ ուշքը կորցրած հազիւ կարողանում է կառք նստել և վերադառնալ: Չեմ հասկանում, թէ ինչ աստիճան կեղծաւորութիւն է, այն էլ ինչ նպատակով: Թէ ինձ սիրում է, սէրը նրան ստիպելու է ինձ յարգել, որով իմ կամքս, ցանկութիւններս նորա համար սրբութիւն պիտի լինի: Նորա ինձ յայտնապէս արհամարելուն կասկած չունիմ. ուրեմն այդ ինչ վշտի արտայայտութիւն է, ինչ արտասուք է, մարդ մտածելով մոլորւում է, Եթէ նա ինձ սիրէր, ինչի պիտի ինձ այն աստիճան դառնացնէր, որ ես պարտաւորուած նորանից խոյս տայի և դիմէի էժանագին ճաշարան, ինչի պիտի գլուխս պատռուէր և ես հիւանդանոց ընկնէի այսպիսի խայտառակութեամբ: Քանի որ կինս ինձ արհամարհում է, հետեւեալը և ա-

տում, էլ ինչ հարկ կայ ինձ փնտռելու, կեղծելու, և ողբերգական տեսարաններ ներկայացնելու...: Եթէ ես հինայի գղալ եմ, ինձ ջարդ ու փշուր ես անում, թասի մէջ կողերս ջարդում, էլ ինչի՞ ես հետամտում ինձ արտասուքով...:

Վերջապէս առողջացայ, բայց վերաբոյժի ծաղրին ու ներհակութիւններին չը մատնուելու համար, էլ չառաջարկեցի, որ ինձ արձակեն հիւանդանոցից: Բժիշկը յայանեց, որ դեռ մի շաբաթ էլ չի կարող ինձ բաց թողնել, խնամքի և ոյժի կարիք ունէի: Ամեն օր կիսս գալիս էր, ինձ համար այլևայլ սննդաբար քաղցրուկներ և կարկանդակներ բերելով: Նսւ ընդունում էի այդ նիւթերը, խժուում, բայց իրար հետ քթով էինք, շատ քիչ էինք խօսում: Զգուշանում էի, որ բժիշկը, վերաբոյժը, խնամատար քոյրը, ծառայողները չը նկատեն մեր սառն յարաբերութիւնը: Տուն դառնալ չէի ցանկանում, թէև հիւանդանոցը բանտ էր կատարեալ ինձ համար, ազատ օդը, բույւրանքի մի պոռոյտը կեանք էր, բայց քանի որ երևակայում էի մեր զնդան բնակարանը, դահիճ կնոջս շարժումները, մանաւանդ նորա անվերջ կրկնած Վոտրած գղալ՝ ախողոսը, կարծես սրտիս մէջ աէգ էր խրում և անդադար խոցոտում ու կսկծացնում: Բայց ճար չը կար, ժամանակը լրանալու պէս կօշիկներս առաջս դրին: Պէտք էր հիւանդանոցի լաթերը հանել, հալաւս հագնել և ճանապարհ ընկնել:

Ուղղակի չէի գնալ բնակարանս, եթէ կինս վաղօրօք կառք վարձած և հիւրասենեակում ինձ չսպասէր: Դարձեալ մտայ նոյն չարաբաստիկ ննջարանը, որտեղից տասնհինգ օր առաջ լսում էի կնոջս և հինայի դեղդիւր վհուկի խօսակցութիւնները: Կինս մի քանի ծանօթ տիկիւնների հիւրընկալութեամբն էր զրադուած, որոնք շտապել էին աչքալոյսի գալ իմ ապաքինութեան և իրենց կարել տուած նոր չրջագգեստները և դպակները ցոյց տալու համար: Ուտում էին, խմում և քահքահ ծիծաղում, իսկ հեռանալ և ինձ հանգիստ թողնելը անքաղաքսփառութիւն էին համարում: Դրութիւնս կարող էք երևակայել, սենեակում փակուած, ոչ կարող էի քնել, ոչ աշխատել, ոչ էլ դուրս գալ: Կնոջս քմահաղքներին, հիւրերի վայելչութիւններին բաւականացնելու համար պարտաւոր էի լսել, համբերել և տոկալ...: Բայց դա իմ բնատրուրութեան հակառակ լինելու համոզումը կարծում եմ, որ սրդէն կազմած էք: Նրանց ընթացքը ինձ արհամարել էր, ուղղակի ուզում էին վերաւորել, ես ինչպէս

տանէի: Դուռը կամաց բացի և կանչեցի.— Սարէթ, Սարէթ:

Յայտնի բան է արհամարհանքը գազաթնակէտին հասցնելու համար, ձևացրին թէ չը լսեցին: Սո հաստատամտութեամբ ձայնս բարձրացրի և կրկնեցի.— Սարէթ, Սարէթ:

Կինս դրան մէջ կանգնելով դէմքը ցոյց տուեց:

— Ախար ես հանգստութեան կարիք ունիմ, ինչի՞ աղմուկ էք բարձրացրել: Չաչի ժամանակ է, թուլութիւն եմ զգում: Երբ եմ հիւրերդ հեռանալու:

— Առանց հարիչի գործին միջամտելու կեանք չունես, «կոտրած գդալ», ասաց կինս աչքերը ոլորելով և ետևից դուռը փակելով: Ինչպէս հաճոյքիցդ չես ցանկանում զրկուել, մի՞ խանգարել ուրիշները վայելքը: Հանգստանալ ես ուզում, պառկիր, տարածուիր, կամ քնիր: Մեր խօսակցութեան աղմուկը խանգարում է, հեռացիր զրասնենակդ, ուր անդորրութիւնդ կատարելապէս ասպնով է: Չաչին դեռ երկու ժամ կայ, բայց թէ սոված ես, մի կտոր աղանդեր վերցրու պահարանից կեր, մինչև կերակուրի պատրաստելը: Խօսակից ես ուզում, սիրտդ նեղանում է, եկ, մեզ ընկերացիր, կամ հրաւիրիր ծանօթներդ և կամ զնա ընկերներդ մօտ:

Այնքան խրատներ խօսեց, այնպիսի ճանապարհներ ցոյց տուեց, որ գլուխս չմեց: Պիտի պատասխանէի, բայց հիւանդանոցից գուրս գալուս օրը տեսարան առաջացնել չը ցանկացայ: Դուլխս առի և դուրս եկայ:

Մտայ ընթերցարանի տակի կաթնատունը և մի բաժակ սառը կաթ խնդրեցի: Բարեբաղդաբար ծանօթներս այնտեղ էին. սկսեցինք դէսից, դէնից խօսել ու ծիծաղել: Դեռ կաթնատանը սանդուխներից չիջած, ամեն կողմից սրախօսութիւններ տեղացրին ինձ վրայ, այնպէս որ մուտքս հեզանբաններին առատ նիւթ մատակարարեց և կենդանացրեց կաթնավաճառի տխուր ներքնայարկը: Ինձ ուղղած հարցերին պարտաւորուած էի այնպիսի կարճ և երկդիմի պատասխաններ տալ, որ ծիծաղից թուլանում էին բոլորը և ոչ ոք չէր կարողանում պոչս բռնել և ինձ հալածել: Ամենը ապուշ կտրած լսում էին ինձ և խօսքս չաւարտած բռնկում էր նրանց անվերջ ծիծաղը:

Այս միջոցին Տարօրինակեանը մի բաժակ կաթ և մի սիֆոն սէլթէրս պահանջեց: Չմարիտն ասած այսպիսի անսովոր բարձրը դժարս են գալիս, դեռ առաջին բաժակը չը խմած, ասացի:

—Պարոն, ի՞նչ էք անում, գիտե՞ք, թէ ի՞նչ սոսկալի բաղադրութիւն են կազմում կաթի հիւլէները այդ կաւճային դաղերի և աղերի հետ: Դրանք կարող են ստամոքսդ խնոցունման հարել և ջղերդ քայքայել:

—Է՛հ, ի՞նչ էք ասում, պարոն կոտ... ասաց Տարօրինակեանը, ահա տասը տարի է, որ ես շարունակ այս ըմպելիքով եմ կարգի բերում իմ փչացած ստամոքսը և դուք այժմ ուզում էք հակառակը պնդել:

—Այդ անկարելի բան է, անհաւատալի է, խելքի մօտ չէ...: Դուք մասնագէտ չէք և չէք կարող ըմբռնել. թէ կաթը ի՞նչ բաղադրութիւնից է կազմուած, սէլթէրսի մէջ ի՞նչ աղեր և ի՞նչ դաղեր կան: Այդ բանը խնդրեմ թողնէք քիմիկոսներին գիտնալու, կաթնտոնտեսներին բացատրելու... Համոզուեցէ՛ք և ինձ հաւատացէ՛ք, որ դա չարաչար կը քայքայէ ձեր ստամոքսը և ջղերը և դուք մի օր կը յիշէք խօսքերս, բայց արդէն ուշ կը լինի:

—Ախար ի՞նչ է ասում, Հինի...: Ի՞նչ էք պնդում, ես ձեզ ասում եմ, որ ահա ճիշտ տասը տարի է, ստամոքսիս միակ բժիշկը և պահապանը այս կաթն ու սիֆոնն է, սա է ինձ փրկել և ապրեցրել:

—Անհտաւատալի է... տարօրինակ է, արտակարգ երևոյթ է, ասացի կակազելով և իսկոյն աւելացրի, անչափ զարմանալի է: Բայց ինչպէս եղաւ, որ դուք սկսեցիք այս միջոցը գործածել:

—Անգլիայում, Լոնդոնումն էի, ստամոքսի սարսափելի թուլութիւն սպացայ: Նրկար տանջուեցի և վերջապէս բժիշկները ինձ այս միջոցով փրկեցին, ասաց Տարօրինակեանը:

Տեսայ, որ բանս փթուկ է, իսկոյն խօսքիս տօնը փոխեցի:

—Այդ տարբեր խնդիր է, ասացի, հարցը բոլորովին նոր կերպարանք ստացաւ: Անպատճառ դուք անգլիական ստամոքսային հիւանդութիւն էք ստացել, որից երևի միայն այս միջոցով հնարաւոր է փրկել: Այո՛, Ինգլիզի բժիշկներն էլ իրաւունք ունին, դուք էլ իրաւունք ունիք, կարող էք շարունակել, եբք արդէն տասը տարուայ փորձերով զգալի օգուտը տեսել էք:

—Ա՛խ դու, չկոտրած դէմք, մէջ ընկաւ սեղանակիցներից մէկը և բերանը ափեղ-ցփեղ խօսքերով աղտոտելով վրաս յարձակուեց:

—Պարոն, չէք ամաչում, ո՛ւմ էք անպատուում, ասացի բա-

ժակս վերցնելով, քիչ էր մնացել, որ խփէի, բայց ընկերակիցներէցս մէկը թեալ բռնեց. Լաւ էր, որ մէջ ընկաւ, թէ չէ էլ պիտի գլուխս կոտրուէր և հիւանդանոցի կարիք ունենայի:

— Տօ, որտեղից էլ գտել ու կպցրել են այս անունը, ասաց Տարօրինակեանը, ճիշտ որ «կոտրած գդար»:

— Պարոն, պարոն, ասացի, բայց արդէն ինձ քաշեցին ու դուրս հանեցին մտերիմներս և ուղղակի բերին տուն:

Կնոջս ըտերկամները դեռ չէին հեռացել, ջիղերս դողում էր. գայրույթիցս, լաւ էր, որ ինձ անաջնորդները դրսի դռնից ետ դարձան, թէ չէ բոլորովին պիտի խայտառակուէի: Ա՛խ, երանի՛ չէր լինի, եթէ կաթնատանը նորից գլուխս կոտրէին և կրկին ինձ առաջնորդէին հիւանդանոց, քան թէ բնակարանս, որը բանտից վատ է ներգործում վրաս: Սղըմբ, դուք եղէք իմ տեղս և մտածեցէք, որ եթէ այս վիճակին ենթարկուած լինէք, արդեօք չէք խելագարուիլ, իրապէս չէք գտուիլ: Սա Աստծոց մարդ ստեղծուեմ, էութեամբս, գոյութեամբ մարդ լինեմ, խելք, միտք, հանճար, տաղանդ, բարձր զարգացում ունենամ և ինձ ամենամտերմից, կնոջիցս սկսեալ, մինչև ամենաթշնամիս, անգամ դահիճս «Գդար», «Հինայի գդար», կամ «կոտրած գդար» անուանեն: Ախար, այս խիղճ է՛, այս մարդկութիւն է՛:

Մտածմունքս ինձ այն աստիճանի հասցրեց, որ ես այժմ տարակուսանքի մէջ եմ, չը գիտեմ իսկապէս մարդ եմ, թէ գդար: Տատանւում եմ այս հարցը վճռելուց, թէ մարդ եմ, ինչի՞ աշխարհ ինձ «հինայի գդար» է տնտանում, թէ՛ գդար եմ, ինչի՞ զօացմունք, հասկացողութիւն և լեզու ունիմ: Կատաղութիւնս այն աստիճանի բարձրացաւ, որ այս հարցը լուծելու համար դիմում եմ Ձեզ, Մեծապատիւ խմբագիր և խնդրում, որ այս հարցը Ձեր հանդիսի միջոցով հրապարակ դնէք, թող Հայ հասարակութեան քննադատներն ու գիտնականները հետազօտեն և ինձ բացատրեն, թէ արդեօք ես կատարելապէս մարդ եմ, թէ՛

ԿՈՏՐԱԾ ԳԴԱԼ

Թաւրիզ: